

СУЧАСНАЕ ВЫМЯРЭНЬНЕ ФЭНОМЭНУ ПАЛІТЫЧНАЙ СЬМЕРЦІ

© ПАЛІТЫЧНАЯ СФЕРА
(ISSN 1819-3625) №3 (2004) стр.74-77

Віталь Мароз

Жыць — гэта азначае:

увесь час адкідваць ад сябе тое, што хоча памерці;

жыць — гэта азначае:

быць жорсткім і бязьлітасным да ўсяго,

што робіцца слабым і старым у нас, і ня толькі ў нас.

Фрыдрых Ніцшэ «Вясёлая навука»

Катэгорыя «палітычная сьмерць» яшчэ не атрымала сваёй інстытуцыяналізацыі ў палітычнай навуцы. Прынамсі, мы не знайшлі гэтай дэфініцыі ані ў адным з адпаведных слоўнікаў. Аднак частае выкарыстаньне гэтага тэрміну ў палітычным дыскурсе ёсьць лішнім пацвярджэньнем унівэрсалізму паліталёгіі (палітыкі), тканіна якой звязаная з палатном памежных галінаў ведаў. Тэрмін «палітычная сьмерць» мае этычна-антрапалягічнае паходжаньне. Да яго выкарыстанья і пашырэньня ў паліталёгіі ў значнай ступені спрычынілася журналістыка, прадстаўнікі якой для ўзмацненьня эфэкту палітычнай паразы альбо перамогі звяртаюцца да палітычных мэтафараў, сінекдахаў¹ ды іншых літаратурных прыёмаў. Аднак, на нашу думку, разуменьне «палітычнай сьмерці» мусіць сягаць далей за значэньне «трапапага слова» ў прафэсійным слэнзе «майстроў пяра». Паспрабуем абгрунтаваць гэтую зьяву з пазыцыяў этыкі і антрапалёгіі ў іх палітычным вымярэнні.

«Быцьцё-да-сьмерці» палітычнага

Сучасная дэмакратычная сыстэма, пашыраная ўва ўсім сьвеце, інстытуцыяналізуе палітычную дзейнасьць, а таксама і палітычную сьмерць, катэгорыямі «ратацыя ўлады», «дэмакратычныя выбары», «народны плебісцыт», «справаздачнасьць» і

«падкантрольнасьць» улады. Воля выбаршчыка ёсьць тым інструмэнтам, палітычнай гільятынай, што выносіць прысуд палітычнаму: быць альбо ня быць. Толькі ў канстытуцыйных манархіях час палітычнай дзейнасьці можа супадаць з часам жыцьцёвай дзейнасьці. Інакш выглядае сытуацыя ў краінах зь недэмакратычнымі рэжымамі. Завершанасьць палітычнага рэгулюецца тут недэмакратычнымі мэтадамі — цензурай, забаронай свабоды слова і друку, перасьледам апазыцыі (аўтарытарызм, таталітарызм). У выпадку з таталітарызмам ды аўтарытарызмам уласная палітычная сьмерць ёсьць ненатуральнай і непажаданай для ўлады, таму гэтая ўлада вымушаная звяртацца да міфалагізацыі часу і прасторы, выпрацоўваць гэтка трансэндэнтныя катэгорыі, як «чалавек будучыні», «адвечны рэвалюцыянэр», разважаць гэткамі звышвялікімі катэгорыямі, як «эпоха», «эрасацыялізм» і «стагодзьдзе». Метачас — адзнака ўсяго камуністычнага ў XX стагодзьдзі.

Для дэмакратыяў і для недэмакратыяў, акрамя, бадай што, найгоршых формаў таталітарызму, палітычнае жыцьцё выступае антыподам да прынцыпаў вітальнасьці, спантаннасьці, бязьмежнасьці. Добра вядомы выраз Чэрчыля, што палітыка — гэта мастацтва магчымага (да гэтага выказваньня яшчэ часам дадаюць «...і немагчымага»). Аднак і наяўнае, і няіснае ў палітыцы заціснутыя ў межы гэтак званага «палітычнага тэатру» зь яго-

¹ Сінекдаха ў лексікалёгіі — від мэтаніміі, то бок абагульненьня пад адным найменьнем дзвюх не звязаных паміж сабой зьяваў. У сінекдасе назва больш шырокай зьявы распаўсюджваецца на больш вузкую зьяву, альбо наадварот, назва больш вузкай зьявы распаўсюджваецца на больш шырокую. Прыклад сінекдахі ў кантэксьце палітычнага дыскурсу — выразы кшталту «Белы дом заявіў...», альбо «Францыя абвесьціла гандлёвую вайну Злучаным Штатам...», «Выбарчая гонка» і г. д. — Заўв. рэдактара.

най сцэнай для актывістаў і партэрам для на- зіральнікаў. Палітыкі, якія маюць намер зьвіцца на сцэне, павінны мець ігравы патэнцыял. Уся афіцыйная і закулісная палітыка такім чынам робіцца прадуктам гульні, падчас якой працэс ўтварэньня сэнсаў і азначэньняў скажаецца ў параўнаньні з жыцьцёвай дзейнасьцю. Цырымоніі, ўрачыстасьці, рытуалы — неад’емныя адзнакі палітычнага. Эсхаталягізм палітычнага таксама падпадае пад гэтыя правілы. Працэс палітычнага заняпаду і кропкі пагібелі — палітычнай сьмерці — ёсьць менш гульнёвым, але ня менш значным.

Этыка і палітыка: катэгарыяльны дысананс

Значэньне «палітычнай сьмерці» адыходзіць ад парадэгмы «жыцьцё-сьмерць», адной з галоўных этычных катэгорыяў. Жыцьцё (а хутчэй — жыцьцёвае ўтварэньне сэнсаў) у палітыцы набывае значэньне палітычнага быцьця зь ягонай далейшай пераемнасьцю палітычных элітаў. Значная неадпаведнасьць у адрозьненні катэгорыяў «жыцьцё» і «палітычнае быцьцё» цалкам відавочная. Этыка як навука мае сваім прадметам чалавека, які здольны рабіць выбар, а калектыўныя паняцьці (нацыя, народная памяць, калектыўная сьвядомасьць) яна ўключае ў сваю сфэру толькі з погляду іхняга ўплыву на асобу. Зрэшты, прадметам этыкі зьяўляецца менавіта асоба (В. Малахаў).

У той жа час індывідуалістычнасьць у палітыцы заўжды мае межы. Палітычная сфэра завязаная перш за ўсё на надіндывідуалістычныя структуры — клясы (К. Маркс), статусы (М. Вэбэр), палітычныя агенты (М. Дзювэржэ). Гэта ёсьць падмуркам для інтэракцыі, гэта перадумова, што папярэднічае разьмеркаваньню сацыяльных дабротаў і статусаў. Мысьліць катэгорыямі падпарадкаваньня — гэта ўжо азначае мысьліць палітычна. Платон быў першым, хто супрацьпаставіў бязладзьцю міжіндывідуальных стасункаў упарадкаваны макракосмас: палітычная асоба — калектыўная асоба, якая жыве ў полісе. Нават калі выйсьці па-за межы арыстоцэлеўска-марксісцкай традыцыі калектыўнага ў палітыцы («гаспадар — найміт», «эксплюататар — эксплюатаваны»), бачна: прадстаўнікі сучасных школаў працягваюць карыстацца зборнымі паняцьцямі — «узгадненьне калектыўных інтарэсаў», «супрацоўніцтва», «страты» (школа канфліктолягаў — Р. Дарэндорф, Т. Парсанс).

Палітыка і этыка, такім чынам, заўжды сутыкаліся зь непаразуменьнем: ці то палітычнае

ёсьць прадметам разгляду этыкі, ці то этыка павінная быць апалёгіяй рэальнае палітыкі. Гэтае пытаньне будзе заставацца нявырашаным, калі дасьледчык будзе знаходзіцца ў межах уплыву гэтых зьяваў. Упершыню здолеў пазьбегнуць гэтага Ф. Ніцшэ: ён паспрабаваў вырашыць гэтае пытаньне, не зьвяртаючы ўвагі ні на межы добра і зла (гэта значыць, не зьвяртаючы ўвагі на этычны бок), ні на тагачасную палітыку.

Разьмяжум выкарыстаньне этымалягічна падобных, але розных паводле сэнсу паняцьцяў:

Палітычная сьмерць — вынік заканчэньня палітычных, кіраўнічых паўнамоцтваў з наступным адбіраньнем усіх рэгаліяў, стратай прывілеяў і сродкаў уплыву. Адхіленьне, адыход ад палітычнай барацьбы ў выніку ўласнага рашэньня, ратацыі ўлады альбо палітычнай інтрыгі. Іншае вымярэньне — палітычная сьмерць, стан забыцьця. Галоўны аб’ект нашага дасьледаваньня.

Сьмерць палітыка — фізычная сьмерць асобы ў палітыцы. Цягне за сабой магчымасьць зьмены палітычнага ладу альбо сыстэмы празь непрадказальнасьць ейных наступстваў альбо праз гвалтоўнае ўмяшальніцтва ў ход падзеяў звонку.

Сьмерць палітыкі — алегарычны тэрмін, што пераважна акрэсьлівае стан апатыі да палітычных зьяваў і палітыкі ўвогуле з боку насельніцтва, якому спадарожнічае фармаваньне нэгатыўных стэрэатыпаў у соцыюме і стагнацыя ў дзейнасьці саміх палітычных інстытуцыяў, паніжэньне рэйтынгу даверу ў іх дачыненні.

Сьмерць палітычнага — тэрмін, прасунуты ў навуковы зварот тэарэтыкамі постструктуралізму, які азначае зьнікненьне аб’екту палітычнага, скасаваньне раней вызначаных межаў палітычнага, разьмяваньне палітычнага ў навакольным асяродзьдзі, зьвязваньне яго з эканамічным і сэксуальным.

Сьмерць «прыручаная» і «зьдзічэлая»

Ажыятаж вакол працы О. Шпэнглера «Заняпад Эўропы» напырканцы 20-х гадоў XX стагодзьдзя быў выкліканы ўдалай спробай аўтара растлумачыць катаклізмы пачатку XX стагоддзя. Кожная культура, якая занадта ўзбагачаная немагчымымі здабыткамі, перакідваецца ў духоўна зьбяднелую цывілізацыю, ў зьмярцьвелую форму культуры. Праца нямецкага культуролага мела аб’ектыўныя падставы стаць выяўленьнем пэсымістычных поглядаў прадстаўнікоў тагачаснай эліты. Першая сусьветная вайна, якая канчаткова зьнішчыла веру ў гуманнасьць тэхнікі, таксама выклікала і пераацэнку ролі ўплыву інтэлектуалаў на ход сусьветнай гісторыі, дала адчувальны

штуршок ня толькі да зьяўленьня тэрміну «занапад культуры» (О. Шпэнглер), «згубленае пакаленьне» (Э. М. Рэмарк), але і адначасова спрыяла развіццю элітарыцкіх тэорыяў (Г. Моска, В. Парэта, Р. Міхельс).

Элітарысты мелі за мэту растлумачыць зьяўленьне і дзейнасьць індывідаў, аб'яднаных у паняцці «эліта», якія ёсьць рухавіком гістарычных зьменаў. З боку элітарыстаў гэтая задача патрабавала тлумачэньня і абгрунтаваньня ня толькі дзейнаснага аспэкту элітаў, але і спосабаў іх фармаваньня, цыркуляцыі, заняпаду. Нягледзячы на тое, што тэрмін «палітычная сьмерць» у 20-я гады ХХ стагодзьдзя не ўжываўся, класікі элітарных тэорыяў азначылі розныя шляхі нараджэньня новых палітычных актораў: для Вільфрэда Парэта эліты прадукавалі новыя эліты з свайго ж асяродку шляхам спадкаемства, тады як для Гаэтана Моска старыя эліты палітычна паміралі пад націскам новых, больш моцных маладых элітаў у выніку канкурэнтнай барацьбы. Для нас большую ступень цікавасьці мае пытаньне стаўленьня да палітычнай сьмерці з боку саміх актывістаў у палітыцы і суадносіны гэтага стаўленьня зь біялягічнай сьмерцю. Моска і Парэта не зьвяртаюць увагі на гэтае пытаньне. Тым ня менш усьведзьмленьне палітычнай сьмерці ў сыстэме каштоўнасьцяў фармаецца пад уплывам стаўленьня да сьмерці ў межах пануючага тыпу культуры.

Традыцыя хрысьціянства ў стаўленьні да сьмерці зьмяніла карціну сярэднявечча зь ягонай «прыручанай сьмерцю» (Ф. Ар'ес). Хрысьціянская традыцыя ўспрыняла погляды стоікаў на тое, што чалавек пачынае паміраць адразу з моманту свайго нараджэньня. ХХ стагодзьдзе распачалося з Сусьветнай вайны, пасля якой погляды на сьмерць кардынальна зьмяніліся. Масавыя ахвяры вайны паставілі кропку ў традыцыі публічнай сьмерці, калі «сьмерць кожнага рабілася грамадзкай падзеяй, якая і ў простым, і ў пераносным сэнсе датычылася ўсяго грамадства». Згодна з вызначэньнем Ф. Ар'еса, сёньня мы жывем у часы «перавэрнутай сьмерці»:

- нішто ня кажа жыхарам гораду, што яго наведала сьмерць. Сьмерць больш не стварае паўзу ў грамадзкім жыцьці. Чалавек зьнікае імгненна. У гарады сьмерць прыходзіць такім чынам, як быццам бы нічога не адбываецца;
- галоўная зьмена ў стаўленьні да сьмерці ХХ стагодзьдзя — яна ўжо не падстава для распачы. Яе вывучаюць, ставяць у цэнтр сюжэтаў кінастужак, ладзяць публічныя дэбаты і кансіліюмы. «Як толькі яна выходзіць за вакно, яе адразу ж вяртаюць»;

- сучасная сьмерць схаваная, схаваная ў шпітальных. Штодзённа там паміраюць сотні людзей — аднак гэта не падзея, а простая статыстыка. Яна ня мае шанцаў патрапіць у гарачую хроніку навінаў — да сьмерці ў шпіталі ўсе прызвычаліся {1}.

Сёньня палітычная сьмерць, згодна з Ф. Ар'есам, у двух сваіх значэньнях (сьмерць пераносная і сьмерць фізычная) мае нашмат больш агульных рысаў са «сьмерцю зьдзічэлай» (XVIII–XX ст.), чым са «сьмерцю прыручанай» (XIII–XVII ст.). Фізычна палітычная сьмерць прыходзіць, як правіла, нечакана — у выніку замаху альбо няшчаснага выпадку. Здарэньні з прэзыдэнтам ЗША Джонам Фіцджэралдам Кенэдзі і прэм'ерам Італіі Альда Моро застаюцца на слыху ўжо больш за сорак і дваццаць год адпаведна. Пра сьмерць камуністычных генэральных сакратароў складаюць анекдоты, аднак мала хто памятае, калі да ўлады прыйшлі Леанід Брэжнеў альбо Міхаіл Гарбачоў. Палітычная сьмерць ёсьць знакавай падзеяй перш за ўсё ў сувязі з яе раптоўнасьцю. Прэса можа толькі рэагаваць на яе факт. Час жа сымбалічнай палітычнай сьмерці і яе часовыя межы могуць пашырацца на некалькі месяцаў.

Тым ня менш у палітычнай рэчаіснасьці «зьдзічэласьць» у рэшце рэшт перамагае «прыручанацьць». Пра гэта сьведчыць «распальваньне істэрыі» ў перадвыбарчых баталіях, выкарыстаньне забароненых сродкаў падчас выбараў, якія звычайна не выкарыстоўваюцца ў пэрыяд паміж імі, палітычны гандаль адносна пэўных пасадаў.

Дыскусія дэмакратыі і псэўдадэмакратыі

У палітыцы сьмерць ужо ня ёсьць прывілеям пана Бога. У дэмакратыі пасаду Бога замяшчае ўсеагудная выява народу, якому належыць права вызначаць закон, парадак прызначэньня выбарных палітыкаў («слугаў народу»), сыстэму кантролю за імі ды іх ратацыю. Апошняя служыць падставай для палітычнае сьмерці. Сутнасьць псэўдадэмакратычнай сыстэмы выказаў К. Маркс у «18 брумэра Луі Банапарта», маючы на ўвазе сучасныя яму дэмакратыі: «Дэмакратычныя выбары — гэта калі эксплюатаваным адзін раз на чатыры гады даецца права вызначаць, хто менавіта будзе іх эксплюатаваць». Тонкая гіронія Маркса адносна элітарнага характару дэмакратыяў была зразумелая для заможных заходніх інтэлектуалаў, на што адгукнуўся Р. Даль зь ягонай тэорыяй паліархіі. Але, у адрозьненьне ад Маркса, Даль разумеў, што галоўная прычына не ў элітарнасьці грамадства, а ў сродках кантролю за элітай.

Палітычная сьмерць у псеўдадэмакратыі — пытаньне не рацыянальнага фактару чарговых зьменаў элітаў, а пытаньне, што вынікае з асаблівасьцяў закрытай палітычнай сыстэмы.

Адкрытая ж сыстэма, альбо «адкрытае грамадства» (К. Попэр), базавай сваёй характарыстыкай мае здольнасьць ягоных удзельнікаў да крытычнага мысьленьня. Для Попэра перадумовамі дэмакратыі і яе адрозьненьнем ад іншых тыпаў грамадства былі перш за ўсё формы сьвядомасьці. Нонканфармізм і крытычнасьць, прызнаньне права на памылкі і іх выпраўленьне, уласны досвед — гэта для Попэра магчымасьць пазьбегнуць адчужэньня індывіда ад палітыкі і ўлады. У такім выпадку і талерантнасьць, давер, зьмены ёсьць відавочнымі рэчамі. У такім грамадстве патрэба ва ўладзе ня ёсьць самамэтай, паколькі ўзровень даверу і прадказальнасьць паводзінаў «іншага» культурна блізкага табе індывіда «пры ўладзе» ёсьць надзвычай высокімі.

Калі ж палітычная сьмерць па сваёй значнасьці знаходзіцца на адным узроўні са сьмерцю фізычнай і прадугледжвае ня толькі страту папярэдніх дабротаў, але і магчымасьць тваіх праціўнікаў «разлічыцца» за палітычныя грахі, тады псеўдадэмакратычнае грамадства кіруецца прынцыпам барацьбы ва ўмовах «свой сярод чужых». У гэткай сыстэме ўласная бясьпека базуецца на асабістай адданасьці ў дачыненні да крыніцы ўлады, якой не зьяўляецца ні закон, ні народ. Права на жыцьцё і сьмерць узурпаванае канкрэтнымі асобамі, чыё ўласнае выжываньне базуецца альбо на сіле, альбо на балансе інтарэсаў іншых палітычных сілаў навокал. Аднак гэта не перашкаджае гэтым грамадствам мець свае законы, часьцяком дасканалыя, але зазвычай мёртвыя.

У вочы кідаецца суцэльны эсхаталягізм украінскай палітыкі. Пашыраны штамп «бягучыя падзеі» быў мадыфікаваны на «бягучыя кадры» і «бягучая палітыка». Сэнс гэтых выслоўяў — бег, плыня. Пра тое казаў яшчэ Геракліт: «Усё цячэ, усё зьмяняецца». Для сьвядомасьці ўкраінскага палітыка характэрнае бачаньне прызначэньня на нейкі дзяржаўны пост як пачатку працэдуры адстаўкі — ці то ў выніку неблаганадзейнасьці, ці то ў выніку натуральнага ходу падзеяў. Аднак больш

шая гіронія становішча ва Ўкраіне ў тым, што параліч і сьмерць палітыкі не абавязкова прыводзяць да сьмерці саміх палітыкаў.

ВЫСНОВЫ

Традыцыя ўспрыняцьця сьмерці ў эўрапейскай культуры была шчыльна звязаная з хрысьціянствам. Ягоны заняпад альбо ўзвышэньне, распад на каталіцызм і пратэстантызм вырашальным чынам зьмянялі стаўленьне да сьмерці. У XX стагодзьдзі мы назіраем часовыя інтэнсіфікацыі сьмерці як фізычнай (дзьве сусветныя вайны, шматлікія канфлікты, таксама інфармацыя пра стан трэцяга сьвету), так і палітычнай (распад імперыяў, дзе дынастыі панавалі стагодзьдзямі). Палітычная сьмерць згубіла свай глыбокі эсхаталягічны сэнс. Сьмерць стала на канвэр, зьнікла грацыёзна-велічная сьмерць, што бачылася князю Андрэю пад небам Аўстэрліца (Л. Талстой «Вайна і мір»).

Фэномэн палітычнай сьмерці вынікае з традыцыі ўспрыняцьця сьмерці фізычнай. Аднак базавае адрозьненьне палітычнай сьмерці адбываецца з-за адрозьненьня тыпаў грамадства. Для дэмакратычнага грамадства палітычная сьмерць ёсьць вынікам барацьбы элітаў і ходу палітычных працэсаў. Аднак прадказальнасьць і трываласьць такой сыстэмы адрозьнівае яе ад «зьдзічэлай» палітычнай сьмерці, якая характэрная для псеўдадэмакратыяў. У закрытых грамадствах, такіх, як сёньняшняя Ўкраіна, прасочваецца залежнасьць палітычнай ратацыі ня столькі ад «літары» і «духа закону», колькі ад выніку інтрыгаў і закуліснай барацьбы ў межах сыстэмы ўлады.

Выкарыстаныя крыніцы:

1. Арьес Ф. *Человек перед лицом смерти*. — М., 1992. — С. 455.
2. Кундера М. *Невыносимая легкость бытия*. — СПб: «Азбука-классика», 2002. — С. 10.

Пераклад з украінскай Юрыя Чавусава наводле: Віталі Мароз. *Сучасний вимір феномену політичної // смерті «І», 2004, № 30* /Молодіжний випуск/.*